

Ideologie jako Kulturní systém

Clifford Geertz

Ideologie byla pojmem označující sbírku politických návrhů, které byly do jisté míry intelektuální, nepraktické a idealistické. Tento termín byl sám zideologizován a nyní se stal integrovaným souborem tvrzení teorií a cílů, které tvoří politicko-sociální program... až po mnohem impozantnější tvrzení, jako zaujatost, přílišné zjednodušování, emocionální vyjadřování nebo přizpůsobování se předsudkům veřejnosti. Tam kde se institucionalizovala určitá charakteristická koncepce úlohy myšlení ve společnosti, by nikdo nepřijal sebeoznačení ideologa. Podle Mannheima se pochopení přístupu, kdy se socio-politické myšlení nerodí z odhmotnělé reflexe, nýbrž je vždycky spojeno se stávající životní situací myslitele, zdá poskvřňovat tuto myšlenku sprostým bojem o převahu, nad nějž mělo být domněle povzneseno. Autor si klade otázku, kde končí ideologie a začíná věda a přichází s tvrzením, že odolnost ideologie je vůči sociologické analýze velká proto, že tyto analýzy jsou neadekvátní, neúplné a sociální vědy ještě nevyvinuly opravdu nehodnotící pojetí ideologie. Řešení nachází ve vylepšení pojmového aparátu, který je schopen lépe zacházet s významem a umožní přesnější chápání předmětu našeho zkoumání. Existují dva hlavní přístupy ke zkoumání sociálních determinant ideologie, které se nutně navzájem nevylučují.

Teorie zájmů: Ideologické projevy jsou zkoumány v kontextu univerzálního boje o převahu, kdy lidé bojují o moc. Tato teorie klade kořeny kulturních myšlenkových systémů do sociální struktury tím, že zdůrazňuje motivace lidí, kteří takové systémy propagují, a zase naopak závislost těchto jejich motivací na sociálním postavení, zejména na sociální třídě. A spojuje politické uvažování s politickým bojem. Způsob, jak institucionalizovat určitý pohled na skutečnost je mocensky jej prosadit. Ze sociologického hlediska je příliš silná a z psychologického příliš slabá. Bez vypracované analýzy motivací je nucena kolísat mezi teorií utilitarismu a historicismu. Omezení ideologie na zbraň znamená omezení intelektuálního dosahu takové teorie na taktický a strategický realismus.

Teorie napětí: Ideologické projevy zkoumá v kontextu trvalé snahy o nápravu sociopsychologické nerovnováhy, kdy lidé utíkají před pocitem úzkosti. Označuje stav osobního napětí a současně stav sociálního rozvratu. Na rozdíl od teorie zájmů jsou zde vzájemné vztahy motivačního pozadí a sociálně strukturního kontextu systematictěji vykresleny. Vychází z myšlenky špatné integrace společnosti, dle níž nemůže být žádné společenské uspořádání zcela úspěšné při řešení funkcionálních problémů. Všechna sociální uspořádání obsahují protiklady: mezi svobodou a politickým řádem, stabilitou a změnou..., kdy mezi normami a cíli různých částí společnosti existuje diskontinuita. Psychické napětí je na úrovni individuální osobnosti představující nedokonale integrovaný systém tužeb, starých citů, osobní nejistoty a improvizované obrany. Společnost i osobnost jsou přes své nedostatky spíše organizovanými systémy než pouhé shluky institucí či motivů. Tudiž i sociopsychická napětí jsou systematická mající svou vlastní formu a řád. V této teorii je ideologie uspořádanou reakcí na uspořádané napětí s vykonáváním sociální role. Dle této "diagnózy" umožňuje ideologie symbolické východisko pro citové poruchy vyvolané sociální nerovnováhou. Nejčastěji podávaná vysvětlení jsou *katarzní* – Teorie bezpečnostního ventilu, kdy se napětí uvolní jeho přenesením na symbolického nepřítele. Takto může ideologie poskytnout legitimní objekt pro projevy nepřátelství (Židy, komunisty), který trochu ztiší bolest nad vlastním osudem. Dále *morální*- schopnost ideologie podpořit jednotlivce nebo skupiny v trvalém napětí tím, že je buď otevřeně odmítne nebo ospravedlní ve jménu vyšších

hodnot (např. umělec přičítá svůj neúspěch vlastní snaze zachovat uměleckou úroveň tváří tvář světu, jenž nedokáže ocenit uměleckou kvalitu). Ideologie umožňuje překonat duševní propast mezi tím, jak se věci mají a jak bychom chtěli, aby se měly. *Solidární* vysvětlení je schopnost splétat dohromady sociální třídu či skupinu. *Advokátské* vysvětlení – ideologové definují problémy pro širší společnost, zaujímají stanoviska k daným otázkám a prezentují je u ideologického trhu. Předpokládané důsledky této teorie se zdají být přídatnými, nahodilými vedlejšími produkty v podstatě neracionálního, expresivního procesu při zkoumání sociálních a psychologických rolí ideologie odděleně od jejích určujících činitelů.

Funkcionální analýzy jsou i ve vztahu k ideologii dvojznačné. T. Parsons označuje za základní znak ideologie odchýlení od (sociálně) vědní objektivnosti a ideologie vzniká tam, kde dojde k rozporu mezi tím čemu lidé věří a co je možné doložit, jako vědecky správné.

Jak symboly symbolizují? Symbol ve skutečnosti čerpá svou sílu ze své schopnosti uchopit, formulovat a sdělit sociální skutečnosti, které unikají umírněnému jazyku vědy a pravděpodobně zprostředkovává komplexnější významy než by se zdálo z jeho doslovného chápání. Přirovnává ideologii k metafoře, která je schopna pojmut miliony významů, přičemž dochází k významovému rozvrstvení, v němž významový nesoulad na jedné úrovni má za následek přívál významů na úrovni jiné. Metafora přetváří chybné ztotožnění v trefnou analogii. Když se mine cílem, je pouhou výstředností. Sémantická struktura daného obratu je složitá a její analýza nutí člověka sledovat mnoho odkazových spojení mezi ní a sociální realitou, takže konečný obraz je konfigurací různých významů, z jejichž vzájemného působení se odvozuje výrazová i řečnická síla výsledného symbolu. To je samo o sobě sociálním procesem ve veřejném světě. Ideologie jako kulturní systém překonal ve vývoji stadium vzájemně propojených významů (sémantických mechanismů vyjádření). Myšlení se sestává z konstrukce a manipulace se symbolickými systémy a ty jsou používány jako modely pro další fyzické, organické, sociální, psychologické a další systémy. A to tak, že jejich struktura – a v příznivém případě také jejich očekávané chování – se „předpokládá“. Myšlení „pojmové chápání, vyjadřování, pochopení, porozumění a tak dále, se sestávají z porovnávání stavů a procesů symbolických modelů se stavy a procesy širšího světa. Obrazné myšlení znamená vytvářet obraz prostředí (z jeho relevantních rysů) a předpovědět, že prostředí se zachová jako tento model. Takzvané poznávací a expresivní (city vyjadřující) symboly či symbolické systémy jsou vnějšími zdroji informací, pomocí nichž lze uspořádat vnější život – vytvořit neosobní mechanismy pro vnímání, porozumění, posuzování a manipulaci se světem. Kulturní vzorce – náboženské, filosofické, estetické, vědecké, ideologické – jsou „programy“.

Představují schémata či plány pro organizování sociálních a psychických procesů. Člověk je tvor sám sebe dokončující. Krajině obecnost, neohrazenost a proměnlivost vrozených lidských schopností reagovat znamená, že určitý vzorec chování člověka je řízen spíše kulturními než genetickými vzorci, přičemž genetické vzorce udávají spíše celkový psychický – fyziologický kontext, v jehož rámci jsou přesné posloupnosti činností organizovány vzorci kulturními. **Člověk ze sebe činí politického tvora konstruováním schématických obrazů sociálního řádu (ideologií).** Existují i ideologie morální, estetické a ekonomické. Různé druhy kulturních symbolických systémů jsou vnějšími zdroji informací, vzorci pro organizování sociálních a psychických procesů, stávají se klíčovými v situacích, kdy představují jediný zdroj určité chybějící informace, kterou institucionalizované směrnice chování, myšlení nebo citů nepodávají dostatečně nebo nepodávají vůbec (v topograficky neznámé krajině potřebuje člověk básně a silniční mapy). Ideologie se stávají rozhodujícími zdroji socio-politických významů a postojů ve chvíli, kdy ani nejobecnější, ani nejpřízemnější „pragmatické“ kulturní orientace společnosti neposkytují nadále adekvátní obraz politického procesu. Ztráta orientace z nedostatku použitelných modelů vede k vzestupu ideologické činnosti. *...morální síla k sebeobětování a nezkorumpovatelnosti musí odněkud vzejít, z určité vize veřejného prospěchu zakotveného v působivém obraze sociální reality* (Geertz 259).

Ideologie pojmenovává struktury situací, tak že k nim zaujímá angažovaný postoj. Její styl je bohatý, živý, úmyslně sugestivní, omlouvá a ospravedlňuje vzorce víry a hodnot, a objektivizací morálních pocitů se snaží podnítit činy (Hitler přetvořil převažující osobní neurózu v mocnou sociální sílu, když objektivizoval obraz zkaženého Žida). Pronášejí empirická tvrzení o stavu a směřování společnosti, která jsou předmětem vědeckého hodnocení.

Seznam literatury:

Geertz, C. (2000): Interpretace kultur, vybrané eseje. Praha, Sociologické nakladatelství.